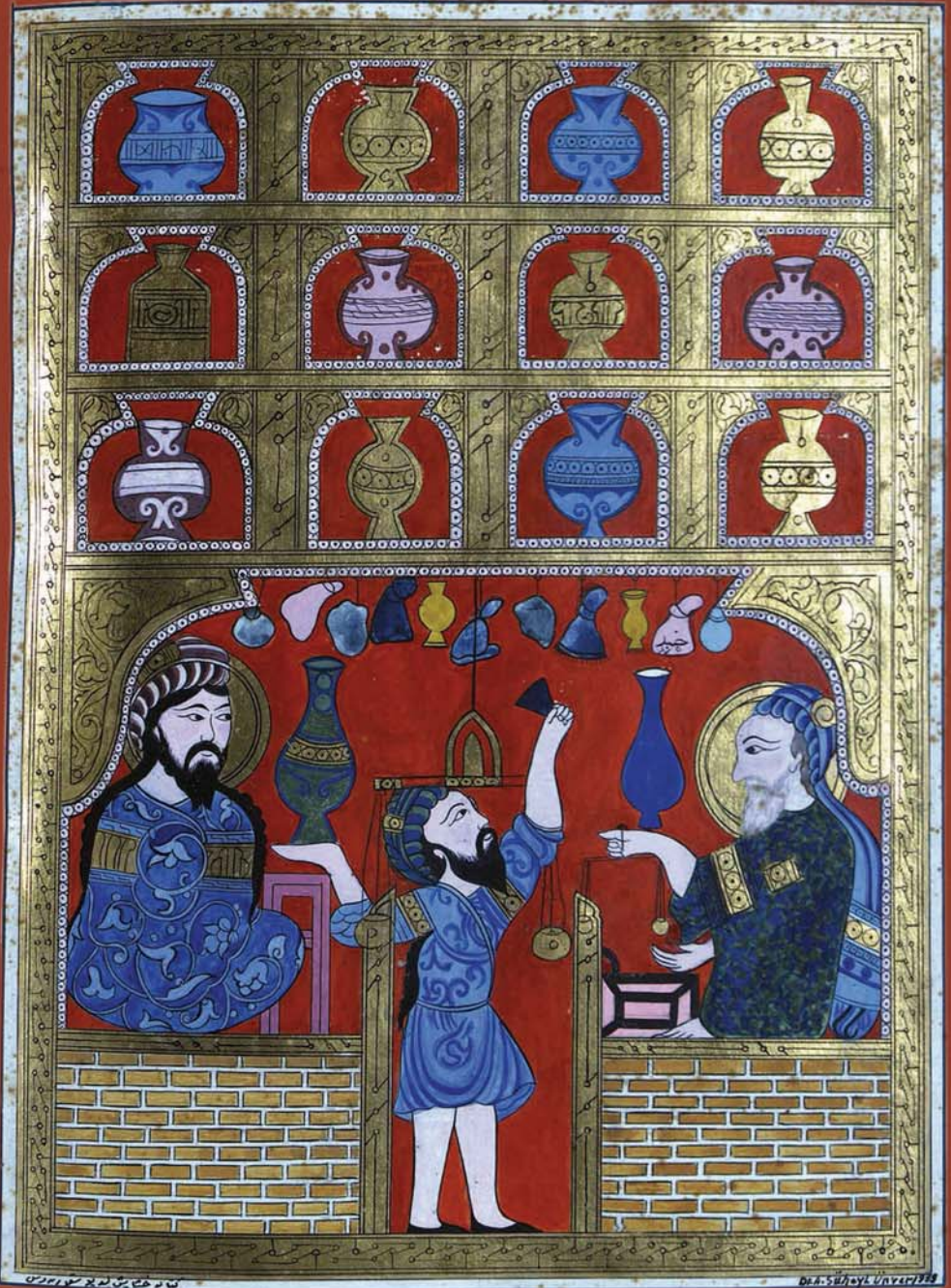

فصلنامه اطلاع‌رسانی در حوزه نقد و تصحیح متون، نسخه‌شناسی و ایران‌شناسی

دوره سوم، سال سوم، شماره یکم و دوم، بهار - تابستان ۱۳۹۷ | انتشار بهار ۱۳۹۹

سرخس، میراث مکتوب و نقش آن • درباره برخی تعبیرات در دیوان ناصر خسرو / احمد مهدی نهنش • کتاب‌المصادر ابوغلی تیرانی / علی‌ابراهیم صادقی • فرمان جهان‌شاه قراقوبولو در منع عزاداری محرم (بمناسبت ۱۳۸۶ق) / عبداللین شیخ‌المکملی • نمونه کاربرد چاپ سنگی در فرمان‌نویسی / تاب شیرازی • مکر الهی / مصدقین کویا • تسخانی تازیانیت از ارشاد قلاسی در لندن / ماری پوناشی • دست‌نویس کهن قابوس‌نامه و چاپ حرفی آن / سوسداسی • «بسکو» یا «بسکو»؟ جای نامی در تاریخ سیستان / جواد معتمدی حکم • سیمسار پرتاب‌بده / مریم بیروسی / رباعی خیام در ریاض هندوشاه نخبجویی / سید علی برافلسی • کهن‌ترین نمونه‌های شناخته‌شده از نستعلیق تبریزی تا سال ۸۰۰ق و ارتباط آن با دستگاه آل چالویر در تبریز و بغداد / علی صفوی آق‌نهنه • معرفی و ارزیابی مقلداتی هفت نسخه‌شاهنامه، مقدم بر نیمه دوم سده هشتم / علی شایبوان • درباره دشوارترین بیت شاهنامه / امیر رفغان • بخش‌هایی از انیس‌الوحده در جنگی متعلق به اوایل سده نهم / علی رحیمی واریانی • اشعار نویافته عبید زاکانی در مجموعه لطایف و سفینه ظرایف / حسن شریفی ضعی • درباره تصحیح جامع‌اللغات نیازی / امین خدیووست • ادبیات فارسی بیرون از ایران (سیف‌آه هند، آملی، آسیای میانه، و در فارسی بیودی) / مصدقین کویا • القانون فی الطب (کتاب‌الاول فی الامور الکتابیه من علم الطب) / سید نصیرزاده نگاهی به تصحیح خلاصه‌الاشعار و زبدة الافکار (بخش تبریز و آذربایجان و نواحی آن) / مرضی موسوی • مدخل حسانه ملی ایران / فاطمه حتمیان • ریشه‌شناسی چه می‌کند؟ (۴) / سید احمدرضا قلم‌نمائی • آثار راشد محمد افندی / ملاحظاتی در باب نقد کتاب ازل القانون فی الطب / بهجت‌علی حسینی • پاسخ‌ها به نقد دیوان منوچهری / سید شیری

فهرست

سر سخن

میراث مکتوب و نقش آن..... ۵-۳

جستار

در باره برخی تعبیرات در دیوان ناصر خسرو / احمد مهدوی دامغانی..... ۷-۶

کتاب المصاغر ابوعلی تیزانی / علی‌اشرف صادقی..... ۸

فرمان جهان‌شاه قراقویونلو در منع عزاداری محرم (به تاریخ ۸۶۵ق) / عمادالدین شیخ‌الحکامی..... ۱۲-۹

نمونه کاربرد چاپ سنگی در فرمان‌نویسی / نایب شیرازی..... ۱۵-۱۳

مکر الهی / مجدالدین کیوانی..... ۲۷-۱۶

نسخه‌ای تازه یافت از ارشاد قلانسی در لندن / عارف نوشاهی..... ۳۱-۲۸

دست‌نویس کهن قابوس‌نامه و چاپ حروفی آن / مسعود قاسمی..... ۴۶-۳۲

«بسکو» یا «بسکر»؟ جای‌نامی در تاریخ سیستان / جواد محمّدی خمک..... ۴۹-۴۷

سپه‌سار برن‌تابد پیه / مریم میرشمسی..... ۵۲-۵۰

رباعی خیتام در بیاض هندوشاه نخبجوانی / سیدعلی میرافضلی..... ۵۴-۵۳

کهن‌ترین نمونه‌های شناخته‌شده از نستعلیق تبریزی تا سال ۸۰۰ق و ارتباط آن با دستگاه آل‌جلایر در

تبریز و بغداد / علی صغری آق‌قلعه..... ۸۵-۵۵

معرفی و ارزیابی مقدّماتی هفت نسخه شاهنامه مقدّم بر نیمه دوم سده هشتم / علی شاپوران..... ۱۰۰-۸۶

در باره دشوارترین بیت شاهنامه / امیر ارغوان..... ۱۱۲-۱۰۱

بخش‌هایی از انیس‌الوحدّه در جنگی متعلّق به اوایل سده نهم / علی رحیمی واریانی..... ۱۱۵-۱۱۳

اشعار نویافته عبید زاکانی در مجموعه لطایف و سفینه ظرایف / محسن شریفی صحنی..... ۱۲۰-۱۱۶

نقد و بررسی

در باره تصحیح جامع اللغات نیازی / امین حق پرست..... ۱۲۵-۱۲۱

ادبیات فارسی بیرون از ایران (شبه‌فازة هند، آناتولی، آسیای میانه، و در فارسی یهودی) / مجدالدین کیوانی..... ۱۳۷-۱۲۶

القانون فی الطب (الكتاب الأول، فی الأمور الكلية من علم الطب) / سعید فتحعلی‌زاده..... ۱۵۴-۱۳۸

نگاهی به تصحیح خلاصه‌الاشعار و زبده الافکار (بخش تبریز و آذربایجان و نواحی آن) / مرتضی موسوی..... ۱۶۳-۱۵۵

مدخل حماسه ملی ایران / فاطمه حمصیان..... ۱۶۷-۱۶۴

پژوهش‌های دبستان

ریشه‌شناس چه می‌کند؟ (۴) / سیداحمدرضا قائم‌مقامی..... ۱۷۴-۱۶۸

ایران «متون و منابع عثمانی»

آثار راشد محمّد افندی / نصرالله صالحی..... ۱۷۷-۱۷۵

دوره نوسازی پیشین

ملاحظات در باب نقد کتاب اول القانون فی الطب / نجفقلی حبیبی..... ۱۹۰-۱۷۸

پاسخی به نقد دیوان منوچهری / سعید شیری..... ۱۹۹-۱۹۱

۸۲ - ۸۳

فصلنامه اطلاع‌رسانی در حوزه نقد و تصحیح

متون، نسخه‌شناسی و ایران‌شناسی

دوره سوم، سال سوم، شماره یکم و دوم

بهار - تابستان ۱۳۹۷ [انتشار: بهار ۱۳۹۹]

صاحب امتیاز:

مرکز پژوهشی میراث مکتوب

مدیر مسئول و سردبیر: اکبر ایرانی

معاون سردبیر: مسعود راستی‌پور

مدیر داخلی: یونس تسلیمی پاک

طراح جلد: محمود خانی

چاپ دیجیتال: میراث

نشانی مجله:

تهران، خیابان انقلاب اسلامی، بین خیابان دانشگاه و

ابوریحان، ساختمان فروردین، شماره ۱۱۸۲، طبقه دوم.

شناسه پستی: ۱۳۱۵۶۹۳۵۱۹

تلفن: ۶۶۴۹۰۶۱۲

دورنگار: ۶۶۴۰۶۲۵۸

www.mirasmaktoob.ir

gozaresh@mirasmaktoob.ir

بها: ۲۵۰،۰۰۰ ریال

روی جلد: نگاره آغاز کتاب الحشایش دیوسقوریدس

در مجموعه پزشکی ۳۷۰۳، کتابخانه ایاصوفیا، مورخ

۶۲۱ق، به نسخ خوش عبدالله بن الفضل سبط الاعز.

در این نگاره یک دکان دارو فروشی دیده می‌شود. بر روی

یکی از اشیاء آویخته از بالای دکان، نام «جنید» نوشته

شده که به‌ظاهر نام نگارگر این نسخه است.

تصویر خط بسمله

از نسخه کتابخانه John Rylands

۲. بازنویسی محتوای کلی سند در یک مکتوب تاریخی.^۴

با پیدایش صنعت چاپ و ظرفیت‌های فنی آن، امکان تولید چندین نسخه همزمان و همسنگ از نوشته‌ها فراهم آمد. ورود صنعت چاپ به ایران را مقارن با اواخر دوره زندیه و «براساس یک گزارش در ۱۷۸۴/۱۱۹۸ به بوشهر» ذکر کرده‌اند^۵، اما هیچ اثر و یا سندی مبنی بر عملکرد این چاپخانه تا کنون یافت نشده است.

بنا بر آثار موجود و شناسایی شده، ورود چاپ سربی در ایران، به سال ۱۲۳۳ و چاپ سنگی ۱۲۳۸ ش بوده است.^۶

با توجه به سندی که در این مقال معرفی می‌شود و چگونگی ساختار آن^۷، شاید بتوان به دو گونه ذکر شده اسناد دیوانی («اسناد آرشیوی» و «مکتوبات تاریخی غیر آرشیوی»)، مورد دیگری نیز افزود که تا کنون مغفول مانده است. این گونه را می‌توان رونوشت (/ سواد) سندی دانست که از روی سند اصلی و از اساس، برای چاپ نوشته شده است. اگرچه تا کنون گزارشی از این گونه داده نشده، اما با توجه به نمونه حاضر می‌توان امکان وجود نمونه‌های دیگری را متصور شد.

اصل این سند، در تاریخ ۱۱۹۰ صادر شده و تاریخ رونوشت و چاپ سنگی آن مشخص نیست. نوشته آن به خط شکسته نستعلیق و اندازه کنونی ۲۱/۵ × ۱۵/۸ سانتی متر است (احتمال دارد سند قبل از فرسودگی و مرمت بزرگ تر بوده باشد). نوع کاغذ سند ایرانی و منشأ آن مجموعه شخصی می‌باشد.

طبق این فرمان، میرزا محمد انجوی در سلک چراغچیان مسجد وکیل قرار گرفته و میرزا کوچک نیز به عنوان متولی

۴. برای نمونه‌هایی از این دست اسناد در صفحات مختلف کتاب‌های تاریخی نک. مروی، محمد کاظم (۱۳۶۹)، عالم‌آرای نادری (ج ۳)، به تصحیح و اضافات محمدمین ریاحی، تهران: علم؛ استرآبادی، میرزا مهدی خان (۱۳۴۱)، جهانگشای نادری، به تصحیح سید عبدالله انوار، تهران: انجمن آثار ملی. ۵. محبوبی اردکانی، حسین (۱۳۵۲)، تاریخ مؤسسات تمدنی جدید در ایران، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ج ۱/ ص ۲۱۱. ۶. مهاجر، شهروز (۱۳۹۱)، چاپ سنگی فارسی از نگاه شرق شناسان، تهران: پیکره، ص ۲۶، ۳۵.

۷. شروع کاربرد رسمی چاپ در فرمان‌ها، آنگونه که از اسناد برمی‌آید، از دوره ناصرالدین شاه می‌باشد. از این زمان به بعد، در بالای برخی فرمان‌ها لوحه‌های چاپی به کار می‌رفته که اصطلاحاً به آنها طغرای چاپی نیز گفته شده است. فرمان‌های چاپی از دوره مظفرالدین شاه به بعد رایج شد و برخی فرمان‌ها که به صورت برگه‌های چاپی صادر می‌شد، در هنگام صدور فرمان جاهای خالی آن پر می‌شد. در برخی موارد، همچون «فرمان مشروطیت»، کلیت فرمان برای آگاهی عموم به صورت اعلان چاپ و پخش می‌گردیده است.

نمونه کاربرد چاپ سنگی در فرمان نویسی

نایب شیرازی

پژوهشگر مستقل
shirazi.nayeb@gmail.com

در تحقیق، باز نشر و خوانش اسناد دیوانی (فرمان، حکم، رقم، ...). تا کنون قاعده بر این بوده است که آنها را به دو گونه کلی «اسناد آرشیوی» و «مکتوبات تاریخی غیر آرشیوی» تقسیم کرده‌اند.^۱ مقصود از «اسناد آرشیوی»، دو نوع از اسناد است:

۱. اصل اسنادی که مستقیماً از درون تشکیلات دیوانی صادر شده است؛

۲. رونوشت (/ سواد) اصل اسناد دیوانی که از دیر باز بخش مهمی از اسناد را شامل بوده و در آرشیوهای مختلف نگهداری می‌شده است.^۲

اسناد دیوانی مندرج در «مکتوبات تاریخی غیر آرشیوی» (کتاب‌های تاریخی، منشآت، ...)، چه به صورت خطی و چه چاپی، نیز به دو گونه تقسیم می‌شود:

۱. نقل متن کامل سند در یک مکتوب تاریخی.^۳

۱. درباره این تقسیم‌بندی و نام‌گذاری‌ها نک. قائم مقامی، جهانگیر (۱۳۵۰)، مقدمه‌ای بر شناخت اسناد تاریخی، تهران: انجمن آثار ملی، ص ۱۱-۱۳۸؛ فدایی عراقی، غلامرضا (۱۳۸۳)، مقدمه‌ای بر شناخت اسناد آرشیوی، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، ص ۲۴-۱۱۵؛ صفت‌گل، منصور و نوبوکی کندی (۱۳۸۵)، پژوهشی درباره مکتوبات تاریخی ایران و ماورالنهر، توکیو: دانشگاه مطالعات خارجی توکیو، ص ۷۷.

۲. برای نمونه‌هایی از این دست اسناد نک. پاپازیان، هاکوپ (۱۹۵۶-۱۹۵۹)، فرامین فارسی ماتناداران، ج ۱ و ۲، ایروان؛ قائم مقامی، جهانگیر (۱۳۴۸)، یکصد و پنجاه سند تاریخی، تهران: نشریه ستاد بزرگ ارتشداران کمیته تاریخ. ۳. برای نمونه‌هایی از این دست اسناد نک. کرامه المعی، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، شماره ۹۴۵۰، گ ۶۰۱-۶۰۰ (نسخه خطی)؛ نادر میرزا، تاریخ و جغرافیای دارالسلطنه تبریز (۱۳۶۰)، با مقدمه و تعلیقات محمد مشیری، تهران: اقبال، ص ۲۵۴-۲۷۶ (چاپ سنگی).

بوده است. همچنین می‌تواند صرفاً تفننی در باز نشر سندی از گذشته شیراز باشد، یا احتمالات دیگری که هر یک نیازمند نمونه و مستندات است.

دوم. از منظر دیگر، اسامی مکان‌های به‌کاررفته در سند دوره زندیه با آنچه پس از آن مصطلح گشته است یکی نیست. برای مثال، «بازار شمشیرگران» در این سند «بازار سیافان» نامیده شده، همچنین «مسجد وکیل» با عنوان «مسجد سلطانی» آمده است. در این سند از مکانی با عنوان «زنجیرخانه» یاد شده است که موقعیت و کاربرد دقیق آن امروزه مشخص نیست.

علت تغییر نام مکان‌های پرکاربردی چون مسجد وکیل و... از منظر سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و... قابل بررسی است.

سوم. منظر سوم اسامی و مناصب اشخاص است. در بررسی این سند با اشخاص و صاحبان مشاغلی مواجه هستیم که هیچ‌گونه اطلاعی از شرح حال و زندگی ایشان در دست نیست: میرزا محمد انجوی در منصب «چراغچی» و میرزا کوچک در منصب «متولی مسجد». مطابق سند، چراغچی باشی سمتی رسمی بوده که در رأس تعدادی چراغچی امر سرپرستی و نظارت بر کار آنها را بر عهده داشته است.

مسجد مذکور موظف به پرداخت مواجب او گردیده است. چاپ این سند می‌تواند از چند منظر حائز اهمیت باشد:

اول. با توجه به تاریخ صدور سند (۱۱۹۰ق)، اختراع چاپ سنگی توسط زنفلدر (۱۲۱۸ق/۱۸۰۴م)، ورود و رواج آن در ایران (۱۲۳۸ق) و اخبار مستند از تأسیس چاپخانه سنگی در شیراز (۱۲۴۵ق)^۱، قطعاً رونوشت (سواد) و چاپ، همزمان با صدور سند و حتی چند سال بعد نمی‌تواند صورت گرفته باشد. بنابراین، چاپ سند می‌بایست مربوط به دوره قاجار و پس از ۱۲۴۵ بوده باشد. باز نشر این سند از عهد زندیه در دوره قاجار می‌تواند به عللی از قبیل متذکر شدن سمت، مواجب و موقوفات مسجد مذکور باشد. یعنی متولی مسجد برای توجیه عموم یا تثبیت موقعیت خود دست به باز نشر سند زده است، چرا که احتمالاً در دوره قاجار منصب متولیان پیشین دچار تردید، فراموشی یا جایگزینی شده بوده است.

علت احتمالی دیگر می‌تواند ادای دینی باشد به شیراز دوره کریم خان زند، که همیشه در ذهن و ضمیر مردم ایران، و خصوصاً شیراز، یادآور رونق، شکوه، آرامش و عدالت

۱. صداقت‌کیش، جمشید (۱۳۹۰)، تاریخچه چاپ و نشر در فارس، شیراز: ادیب مصطفوی، ص ۴۷.

[متن فرمان]

۱/ عالی حضرت سیادت منزلت، میرزا محمد انجوی را در سلک چراغچیان مسجد جدید البنای سرکاری واقعه در دارالملک شیراز - صانها الله تعالی [سیاق: ۵ تومان] [سیاق: ۵ خروار]

۲/ عن الاعواز - منضم^۲، و هر ساله مبلغ پنج تومان تبریزی نقد و پنج خروار غله به علاوه از بابت مداخل موقوفات ذیل مسجد مذکور در وجه او عنایت

۳/ مزرعه گچی واقعه بازار سیافان کاروان‌سرای وسط بازار مزبور حمام عقب مسجد سلطانی جبه‌خانه متصل به زنجیرخانه در حومه شیراز

۴/ و مرحمت فرمودیم که از قرار حواله عالی جناب مقدس‌الالقباب میرزا کوچک متولی و عمال مسجد مزبور بازیافت

۵/ و صرف معیشت خود نموده، به لوازم و مراسم امر مذکور و افروختن چراغ‌ها و مشاعل در لیالی به اماکن معینه قیام

۲. اصل: منظم.

- ۶/ و اقدام داشته، دقیقه [ای] از دقایق کردانی فرو گذاشت ننماید. و در هر باب از سخن و صلاح حسابی
- ۷/ چراغچی باشی تخلف و انحراف نوزد، عالی جناب میرزا کوچک متولی و عمال مسجد مبارکه و موقوفات مذکور
- ۸/ هر ساله موجب مومی‌الیه را از قرار قبض او مهم‌سازی و از این قرار به خرج مجری و محسوب دانند و در این باب
- ۹/ قدغن و اهتمام تمام لازم دانسته، در عهده شناسند. تحریراً فی شهر رجب المرجب سنة ۱۱۹۰ [ق] خاتم (یا من هو بمن رجاء کریم)

